

Märt Pöder  
sündinud 11.09.1979  
elukohaga Jakobi 13-2, Tartu 51006  
kontaktitav gafgaf@infoaed.ee

## **VALIMISKOMISJONI 18.06.2024 OTSUSE nr 11 VAIDLUSTAMINE**

### **Taotlused**

1. Taotlen VVK otsuse nr 11 tühistamist ja kaebuse sisulist läbivaatamist.
2. Kaebuse sisu osas taotlen, et Euroopa Parlamendi valimistel kasutusel olnud e-hääletuse süsteem tunnistataks vastuolus olevaks või puudulikult vastavaks e-hääletuse infoturbe nõuetele, mida väljendab RKVS §48<sup>7</sup> ja mida peab tagama RVT 3.04.2024 korraldus nr 5.

### **Menetluse käik**

Kaebaja esitas VVK-le 12.06.2024 kaebuse, milles tõi välja, et 2024. aasta Euroopa Parlamendi valimistel kasutusel olnud e-hääletuse süsteem ei vasta e-hääletuse infoturbe nõuetele, mida väljendab RKVS §48<sup>7</sup> ja mida peab tagama RVT 3.04.2024 korraldus nr 5. VVK tegi 18.06.2024 otsuse, millega jättis kaebaja kaebuse läbi vaatamata. VVK asus seisukohale, et kaebajal puudub kaebeõigus.

Kaebaja palub, et Riigikohus tühistaks VVK otsuse, vaataks tema kaebuse sisuliselt läbi ning rahuldaks selle.

### **Kaebeõigus**

VVK hindab ekslikult kaebeõigust, võrreldes kaebaja õiguslikku olukorda oma otsuse punktis 2 teiste vaatlejate ja valijate omaga. Õiguse rikkumine ei saa olla tuletatud võrdlusest teiste vaatlejate või valijatega, kes pole konkreetse kaebajaga samas olukorras või ei ole oma olukorrast teadlikud ega kaebust esitanud. Lihtsustav on ka kaebeõiguse eraldamine vaatleja ja valija õigusteks, sest kaebaja on nii antud juhul kui ilmselt enamikel juhtudel korruga valija ja vaatleja, st ühes rollis olemine ei saa jätta kaebajat ilma teises rollis talle kehtivatest õigustest.

VVK omistab väidetavate asjaoludena kaebajale spekulatiivselt seisukohti ning tuletab neist kaebaja õigusi täiendavalt rikkudes põhjenduse kaebuse läbivaatamata jätmiseks, väites, et “kaebaja pole nõus elektroonilise hääletamisega ja ta esitab selle kohta vastuväiteid”, mis pole ei faktiliselt korrektne ega tõendatud. Seega on VVK kasutanud kaebeõiguse hindamisel ja

selle puudumise kasuks argumenteerimisel ebakohaseid ja põhistamata oletusi kaebaja oletavate vaadete kohta, mis ei saa ega tohi olla kaebeõiguse tuvastamisel relevantset.

VVK on asunud seisukohale, et kaebajal kui vaatlejal ei ole kaebeõigust, sest (i) vaatleja roll on passiivne ja vaatleja saab kaevata üksnes selliste toimingute peale, mis piiravad tema kui vaatleja õigusi ning (ii) vaidlustatav toiming ei piira kaebaja kui vaatleja õigusi. Kaebaja ei nõustu neist väidetest kummagagi. Kaebaja on seisukohal, et (i) vaatlejal peab olema õigus esitada kaebuseid seonduvalt tema tuvastatud rikkumisega ning (ii) asjaolu, et valimiste läbiviija ei järgi valimisprotsesside dokumenteerimise nõudeid, muudab valimiste vaatlemise oluliselt raskemaks ning kahjustab seeläbi vaatleja õigusi.

Lisaks on kaebajal kaebeõigus ka valijana. “Valimiste turvalisuse tagamine” on VVK 9.02.2024 otsuses nr 95 toodud eraldi eesmärgina ja RKVS §48<sup>2</sup> nõuab, et kasutataks “ajakohast elektroonilise hääletamise süsteemi”. See ei ole valijatele tegelikult tagatud, kui baassüsteemide turvanõudeid praktikas ei järgita. Kaebajal kui valijal, kes hääletas elektrooniliselt, on subjektiivne õigus RKVS §48<sup>2</sup> nõutud “ajakohase elektroonilise hääletamise süsteemi” kasutamisele. Vaatleja roll ei saa talt seda ja muid valijana eksisteerivaid õigusi võtta, mistõttu tuleb neid käsitleda kaebeõiguse hindamisel koosmõjus.

## **Vaatleja kontrolliv roll**

VVK ei ole korrektselt hinnanud vaatleja õigusi võrdluses infosüsteemide audiitori rolli ja õigustega, sest kuigi audiitorile võivad olla omistatud seadusega täiendavad ülesanded, ei saa olla audiitoril valimiste läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise avalikkuse põhimõttest lähtuvalt läbiviimise korrektsuse hindamisel täiendavaid õigusi, kui neid pole seaduses määratletud.

Valimiste avalikkuse põhimõttest tulenevalt on vaatlemine igapäevõigus ja vaatlemine on PS kommenteeritud väljaande järgi “valimiste üldpõhimõtete tagamise vahend” (§60 kommentaar 107), seejuures vaatlejale pole seatud muid piiranguid peale üldise valijate nimekirjaga tutvumise, milleks on õigus erakondadel ja üksikkandidaatidel või nende volitatud esindajatel. PS kommenteeritud väljaande järgi tagab valimiste vabaduse “võimalikult lihtne, kuid usaldusväärne ja kontrollitav ning vaadeldav hääletamise ja hääletamistulemuste kindlakstegemise kord” (sealsamas, kommentaar 7) ja valitud võimuorganite “legitimeerimine toimub riigiorganite isikulise koosseisu määramisega”, sj “mida olulisema otsusega tegemist on, seda otsesem peab otsust langetava riigiorgani legitimatsioon olema” ja “legitimeerimine hõlmab ka riigivõimu kontrolli rahva poolt” (§1 kommentaar 12).

Kuna Euroopa Parlamendi liikmete määramine toimub rahva poolt otsese legitimeerimise teel, tuleb legitimeerimise osaks pidada ka selle kontrolli rahva enda poolt, mida tagabki põhiseaduse mõttest ja kommentaaridest lähtuvalt vaatlemise õigus. Seejuures tuleb vaatlemise takistamiseks pidada mitte ainult vaatleja vahetut füüsilist takistamist, vaid olukorra loomist, kus vaatlejal pole võimalik täita oma aktiivset kontrollivat rolli võimuorganite legitimeerimisel, st

kui valimiste korraldus pole *lihtne, usaldusväärne, kontrollitav* ega *vaadeldav*.

Isegi kui vaatleja ei osale vahetult valimistoimingute läbiviimisel (sj valijana võib ta seda teha ja e-hääletuse puhul RKVS §48<sup>10</sup> häälekrolli läbides on lausa ette nähtud seda tegema, ka pole vaatlemise õiguse kui igapäevase iseloomust tulenevalt välistatud, et valimiste korraldaja on ise ühtlasi vaatleja rollis), ei saa sellest kuidagi tuletada passiivsust kontrolliva funktsiooni täitmisel nagu püüab teha 5-24-9 otsuse punktis 26. Seejuures on vaatlemine oma olemuse poolest aktiivne tegevus, mis eeldab tähelepanu suunamist valimiste korralduse eri nüanssidele ning puuduste kohta märkuste tegemist või valimiskaebuste esitamist, millist õigust näiteks audiitoril otseses mõttes üldse pole ja mille tõttu tuleb pidada vaatlejat just kontrolli mõttes audiitorist aktiivsemas rollis olevaks.

Seadusandja pole väljendanud soovi anda audiitorile vaatlejatest suuremaid õigusi ja isegi kui seadusandja seda teha sooviks, peaks see olema vähemasti õigusakti tasemel selgelt määratletud, kuigi ei pruugi olla PS legitiimsioonipõhimõtete raames ülepea võimalik. VVK tõlgendus muudab vaatleja rolli sisutihjaks – kui vaatleja märkab rikkumist, kuid ei saa selle rikkumisega kõrvaldamiseks kuhugi pöörduda, siis puudub valimiste vaatlemisel tegelik mõte.

Lisaks on Riigikohus ka välja toonud, et „Kolleegium ei arva, et vaatlejale laiema kaebeõiguse võimaldamine oleks iseenesest problemaatiline, kuid juhib tähelepanu sellele, et kaebeõiguse käsitus ei tohiks kaasa tuua isikute põhjendamatu ebavõrdset kohtlemist.“ (RKPSJKo nr 5-23-33, p 23). Riigikohus on seega pidanud vaatleja laiemat kaebeõigust võimalikuks.

Siinse kaebuse menetlemise kasuks räägib ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika, kus on välja toodud, et kui valimistel esinevad ebatavased, mis võivad suurel määral moonutada valijate tahet, siis peab riik taolised kaebused sisuliselt läbi vaatama. Vastasel korral rikutaks isiku õigust ausatele valimistele, mis on tagatud EIÕK protokollis 1 artikliga 3 (EIKo 75947/11, p 335).

2024. aasta Euroopa Parlamendi valimistel on e-hääletamine korraldatud seadusele mittevastavalt. Selle rikkumise võimaliku mõju ulatus ei ole praegusel ajal teada, kuid arvestades, et e-hääletamisel osales ligi 42% kõigist valijatest, on selle potentsiaalne mõju suur. EIK praktika kohaselt tuleks valimiste aususe ja usaldusvärsuse huvides sinne kaebus sisuliselt läbi vaadata.

## ***Kaebuse motivatsioon***

Kaebust motiveerivaks asjaoluks on RKVS §48<sup>7</sup> lg-d 1 ja 2 sätestatu, et e-hääletuse süsteem vastab küberturvalisuse seaduse nõuetele ja valimisteenistus võtab vastu infoturbe poliitika, mida RVT 3.04.2024 korraldusega nr 5 on ka teinud<sup>1</sup>. Eelviidatud korraldusega vastu võetud infoturvapoliitika sätestab mh

1 <https://www.riigikogu.ee/tegevus/dokumendiregister/dokument/e28d2604-8c22-429b-8090-436b0a77ade1>

järgmist:

5.3 VISile [VIS – valimiste infosüsteem] ja EHSile [EHS – elektroonilise hääletamise süsteem] ja kui väga suure kaitsetarbega infosüsteemidele viib RVT läbi E-ITS kohase riskianalüüsi ning määrab konkreetsetele ohule individuaalsed turvameetmed.

5.4 EHS kogumisteenus luuakse igaks hääletamisperioodiks lähtudes asjakohastest E-ITS kõrge turvaastme meetmetest ja riskianalüüsist tulenenud individuaalsetest turvameetmetest.

5.5 RVT koostab igaks hääletamisperioodiks EHS testimise ajakava ja ulatuse ning testimise tulemused ja avalikustab tulemuste raporti.

5.6 RVT korraldab EHS auditeerimise, mille käigus infosüsteemide audiitor kontrollib EHS testimise, EHS terviklikkuse ja RVT toimingute vastavust seadustele, Vabariigi Valimiskomisjoni otsustele ning elektroonilise hääletamise dokumentatsioonile.

7.6 RVT säilitab tõendid EHS rakenduste lähtekoodi tervikluse kohta.

7.8 EHS arvutitele baassüsteemide paigaldamisel, operatsioonisüsteemide turvapaikade laadimisel ja muude teenindusprotseduuride käigus tagatakse, et teave pärineb usaldusväärsest ja kontrollitud allikast.

RVT dokumendiregistris puudub info, et 2024. aasta Euroopa Parlamendi valimistega seondult oleks eelmainitud nõudeid täidetud või oleks neid dokumenteeritud, ka ei täpsustanud RVT seda VVK 18.06 koosolekul kaebuse arutamiseks. VVK ei ole vaidlustatavas otsuses toonud välja, millal ning kus on dokumenteeritud nt nõutud riskianalüüs, määratud individuaalsed turvameetmed, EHS testimise ajakava ja ulatus ning testimise tulemused ja raport, EHS-i audit, tõend EHS rakendust lähtekoodi tervikluse kohta ning kinnitus selle kohta, et arvutitele baassüsteemide paigaldamisel ja muude protseduuride käigus pärineb teave usaldusväärsest ja kontrollitud allikast. Kaebajale teadaolevalt on need nõuded jäetud järgimata.

Baassüsteemide, sh operatsioonisüsteemi ja tarkvara päritolu peab olema dokumenteeritud, kuid RVT e-hääletuse eksperdi Indrek Leesi sõnul polnud häältekogumise süsteemi päritolu ei dokumenteeritud ega isegi teada selle loomise täpne aeg või missugusest lähtekoodi versioonist see lähtub. Seejuures polnud e-hääletuse süsteemi lähtekoodi avaldatud enne kui 30.05.2024, mistõttu pole selge, kas see oli häältekogumise või võtmeloomise süsteemi ettevalmistamise ajaks üldse saanud lõpliku kuju.

EPVS §16<sup>1</sup> lg1 sätestab, et igaühel on õigus vaadelda Vabariigi Valimiskomisjoni ja valimiste korraldajate tegevust ja toiminguid. Valimiste korraldaja on eeltoodud valimistega seonduvad ning aktidega ettenähtud tegevused ja toimingud jätnud tegemata. Kuna valimiste korraldaja on jätnud tegevused ja toimingud tegemata, siis ei olnud kaebajal võimalik neid ka

vaadelda. Ettenähtud tegevuste ja toimingute ärajätmine rikub selgelt vaatleja õigusi, sest see jätab vaatleja ilma õigusest vaadelda tegevusi ja toiminguid, mida nõuete kohaselt oleks tulnud läbi viia. Vastupidise tõlgendamise korral järelduks, et valimiste läbiviija saab vaatlemise nõudest n-ö mööda hiilida sellega, et jätab toimingud lihtsalt tegemata.

Vajalike ettevalmistavate protseduuride ärajätmine ning dokumentatsiooni koostamata jätmine raskendas ühtlasi nende tegevuste ja toimingute vaatlemise, mida viidi läbi. Kui baassüsteemide turvanõudeid praktikas ei järgita ning vajalikke alusdokumente ei koostata, siis ei ole äärmiselt alamääratletud ja juhuslikult korraldatud vaatlemise abil võimalik vaatlejatel veenduda süsteemide korrektse toimimises, mille tõttu kannatab valimiste üldine legitiimsioon avalikkuses.

### **Valimiste avalikkuse põhimõtte e-hääletuse puhul**

Euroopa Parlamendi valimiste käsiraamat 2024 deklareerib vaatlemist puudutavas peatükis ühemõtteliselt: “Vaotlejate osalemine valimistel suurendab hääletamise kontrollitavust ja usaldusvärsust.” Lisatakse, et “igaühel on õigus vaadelda” ja “see hõlmab nii erakondade, kodanikuühenduste, teiste riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide vaatlejaid kui ka eraisikuid.”

Käsiraamat tutvustab ühe lehekülje ulatuses vaatlejate rolli ja õigusi jaoskondades, kus protseduurid on üldjoontes vaadeldavad ilma eriettevalmistuseta keskmisele valijale ning välja kujunenud kohalike ja rahvusvaheliste demokraatlike valimiste korraldamise traditsioonide raames. Arvestades elektroonilise hääletuse keerukust ja eksperimentaalsust (vrd 5-23-20 punktis 82 osutatud “elektroonilise hääletuse korralduse ja tehnilise külje raskesti mõistetavus”) peaks olema vaatlemise põhimõtted e-hääletuse jaoks määratletud eriti täpselt, kuid need sisuliselt puuduvad.

Riigikohtu 5-24-9 punktis 26 pelgalt deklareerib: “Hääletamisedeliga ja elektrooniliselt hääletamine toimuvad erinevalt. Viimasel juhul kasutatakse hääletamisel tehnilisi lahendusi ja vahendeid, mis tingib erisused ka vaatlemisel.”

Samas punktis osutab Riigikohus, et OSCE/ODIHR soovitusel määratleti 2017. aastal vaatlemise põhimõtted jaoskondades toimuva hääletamise jaoks, kuid kuna need puuduvad elektroonse hääletuse jaoks, siis on see selge märk õiguslikust puudujäägist. Seejuures on pabersedelitega korraldatavate valimiste põhimõtted ja tehtavad toimingud suuresti määratletud seaduse tasemel, kuid oluliselt keerukama e-hääletuse puhul on need jäetud määratlemata, mille tõttu pole võimalik teha kindlaks valimistulemusi seadusest lähtuvalt, vaid valimistulemuse määravad RVT ja VVK *ad hoc* otsused, mis pole ei ammendavalt põhjendatud ega väidetavalt ka kaebustes käsitletavat.

Elektroonse hääletuse avalikkuse põhimõtte küsimust on põhjalikult hinnanud Saksa Liitvabariigi Konstitutsioonikohus ning asunud seisukohale<sup>2</sup>, et

<sup>2</sup> [https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2009/03/cs20090303\\_2bvc000307.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2009/03/cs20090303_2bvc000307.html)

elektrooniliste valimiste puhul peab eriteadmisteta kodanikul olema võimalik veenduda valimiste oluliste protseduuride ning tulemuste kindlakstegemise korrektsuses (originaal: “Beim Einsatz elektronischer Wahlgeräte müssen die wesentlichen Schritte der Wahlhandlung und der Ergebnisermittlung vom Bürger zuverlässig und ohne besondere Sachkenntnis überprüft werden können.”)

Seejuures on Saksa Liitvabariigi Konstitutsioonikohus tuginenud Saksa Liitvabariigi põhiseaduse artiklile 38, mis on suures osas kattuv Eesti Vabariigi põhiseaduse §-ga 60. Need sätted kehtestavad, et valimised on vabad (*frei*), üldised (*allgemein*), ühetaolised (*gleichbar*) ja otsesed (*unmittelbar*) ning hääletamine on salajane (*geheim*). Võttes arvesse nende sätete väga sarnast sõnastust ning ühtlasi ka Eesti ja Saksa õigussüsteemide sarnasust, on kaebaja hinnangul mõistlik neid sätteid sarnaselt tõlgendada.

Lisaks on õiguskirjanduses välja toodud, et häälte lugemine on avalik ning EPVS § 59<sup>1</sup> rõhutab eraldi, et ka elektrooniliselt antud häälte lugemine on avalik. Häälte lugemise avalikkuse eesmärk on tagada, et tavakodanikul on võimalik veenduda hääletustulemuste korrektsuses. Riigikohtu esimees Villu Kõve on kohuasja 5-23-20 konkureerivas arvamuses toonud välja, et e-valimised ei saa põhineda vaid usul ja „elektroonilise hääletamise tulemuste kindlakstegemise olulisemad reeglid /—/ peaksid /—/ olema vähemalt üldjoontes arusaadavad ka sügavamaid eriteadmisi omamata“.<sup>3</sup>

Seejuures andis valimiste korraldaja 2017. aastal selge lubaduse tagada e-hääletuse protseduuride vaadeldavus krüptograafiliste vahenditega: “Tavaline matemaatikaalase ettevalmistuseta valija seda muidugi eriti ei märka, kuid läbiv kontrollitavus annab võimaluse veenduda süsteemi läbipaistvuses ja töökindluses igapähele, kui nad peaks seda soovima”. Seda lubadust pole suutnud valimiste korraldaja täita, mida on toodud välja nii OSCE demokraatlike institutsioonide valimiseksperdid oma raportites, sj 2023 aasta raportis ning eri riikide nagu Norra või Ukraina rakendusuringutes Eesti e-hääletuse süsteemi kasutatavuse kohta.

Viimati tegi krüptograafilise vaadeldavususe seaduse tasemel määratlemise ettepaneku MKM 2019. aasta e-hääletuse töörühm Riigikohtu kaasuse 5-19-20 soovituselt lähtuvalt, kuid ka seda pole suudetud ellu viia: “Teeme ettepaneku Justiitsministeeriumi töörühmale määratleda e-hääletuse otsast lõpuni kontrollitavuse mõiste Eesti konteksti jaoks, võttes võrdlevalt arvesse rahvusvahelisi õiguspraktikaid riikidest, mis on selliste küsimustega tegelenud (nt Šveits).”

Kaebaja on sellele juhtinud varem ka tähelepanu 2015. aastal avaldatud artiklis<sup>4</sup> ning 2017. aastal organiseeritud petitsoonis<sup>5</sup>. Sama nõudsid OSCE/ODIHR

3 <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid/?asjaNr=5-23-20/6> vrd tõlgendusega <https://gafgaf.infoaed.ee/posts/yldjoontes-toimuvad-valimised/>

4 <https://arvamus.postimees.ee/3138897/mart-poder-vaadeldamatu-e-haaletus-pole-usaldusvaarne>, vt ka blogis <https://gafgaf.infoaed.ee/posts/rohkem-kryptot/>

5 <https://rahvaalgatus.ee/initiatives/73-n%C3%B5ua-riigikogult-vastutust-e-h%C3%A4letuse-est>

vaatlejad kohtumissel RVT/VVK.-ga ka 2024. aastal:

“Nagu eelnevalt soovitatud, peaksid valimiste korraldajad kaaluma meetodeid, kuidas saavutada läbivat kontrollitavust. Praeguste kontrolli mehhanismide parandamiseks peaksid valimiste korraldajad kõrvaldama puudused individuaalses kontrollis ja tagama, et kõik e-hääletamise tulemuste kindlaksmääramise kriitilise tähtsusega etapid oleksid auditeeritavad.”<sup>6</sup>

Kaebaja on aastate jooksul e-hääletamise vaadeldavuse puudujääkidele või määramatusele läbivalt tähelepanu juhtinud ning oli 2023. aasta Riigikogu valimiste järel valimisvaatlejate petitsiooni “E-hääletus tuleb muuta vaadeldavaks!” üks algatajatest ja MTÜ Ausad Valimised juhatuse esimees<sup>7</sup>. Paraku on tema ja vaatlejate avaldused valdavas osas jäetud läbi vaatamata menetluslikel põhjustel või menetlusnorme eirates ilma, et oleks antud õiguslik määratlus e-hääletuse vaatlemisele või e-hääletuse protseduuride kontrollimise põhimõtetele.

Juba sellist õigusliku määramatuse olukorda võib iseenesest pidada vaatleja õiguste riiveks, aga veelgi enam riivab vaatleja õigusi sellises määramatuse olukorras *ad hoc* põhjendustega vaatlejate õiguste ja kaebeõiguse kitsendamine, sest puuduva määratluse puhul peaks olema õigused PS aluspõhimõtetest tulenevalt maksimaalsed ja mitte piiratud RVT-le ja/või VVK-le mugavast tõlgendusest lähtuvalt ja õigusliku aluseta.

## **Kaebuse sisu**

RKVS §48<sup>7</sup> “Valimiste turvalisuse tagamine” lg 1-2 järgi vastab e-hääletuse süsteem küberturvalisuse seaduse nõuetele ja valimisteenistus võtab vastu infoturbe poliitika, mida RVT 3.04.2024 korraldusega nr 5 on ka teinud.

Selle 7.8 ütleb, et “EHS arvutitele baassüsteemide paigaldamisel, operatsioonisüsteemide turvapaikade laadimisel ja muude teenindusprotseduuride käigus tagatakse, et teave pärineb usaldusväärsest ja kontrollitud allikast”, lisaks kinnitab 7.6, et “RVT säilitab tõendid EHS rakenduste lähtekoodi tervikluse kohta”.

Sellest tuleb järeldada, et operatsioonisüsteemi ja tarkvara päritolu peab olema dokumenteeritud ja tõendatud, kuid RVT pole suutnud esitada usaldusväärset, kontrollitud allikaid või terviklust tagavaid tõendeid ei EHS koguja komponendi kohta ega EHK võtmelooma komponendi kohta, mis on süsteemi tötluskomponendi kõrval süsteemi kõige olulisemad komponendid. Seega polnud süsteemi ettevalmistamisel tagatud RKVS §48<sup>7</sup> turvalisuse nõuete järgimine vähemalt selles osas, mille auditeeritavust või vaadeldavust võiks RVT enda infoturbe poliitika järgi eeldada.

Infoturbe poliitika 5.3-5.6 järgi on e-hääletuse süsteem määratletud kui “väga

6 <https://www.err.ee/1609262337/osce-soovitab-eesil-tosta-e-valimiste-usaldusvaarsust-ja-kampaaniate-labipaistvust>

7 <https://ausadvalimised.ee/docs/yhisavaldus2023/>

suure kaitsetarbega infosüsteem”, sj hääletekogumise süsteem “luuakse igaks hääletamisperioodiks lähtudes asjakohastest E-ITS kõrge turvaastme meetmetest ja riskianalüüsist tulenenud individuaalsetest turvameetmetest” ning “RVT koostab igaks hääletamisperioodiks EHS testimise ajakava ja ulatuse ning testimise tulemused ja avalikustab tulemuste raporti”, sj “RVT korraldab EHS auditeerimise, mille käigus infosüsteemide audiitor kontrollib EHS testimise, EHS terviklikkuse ja RVT toimingute vastavust seadustele, Vabariigi Valimiskomisjoni otsustele ning elektroonilise hääletamise dokumentatsioonile”.

RVT esitas selle testimise pähe prooviläbimise, mille ulatus ja ajakava kehtestati tagantjärele ja mis oli käsitletud Riigikohtu 5-24-9, kuigi E-ITS ptk 4 “E-ITSi olemus” järgi peab olema kõrgema kaitsetarbega süsteemide jaoks koostatud etalonturbe väline riskianalüüs ja E-ITSi rakendatust tuleb tõendada välisaudiitori hinnanguga. Informaalselt läbitud ja tagantjärele vormistatud prooviläbimine koos audiitori vabas vormis märkustega ei täida E-ITS auditeerimise nõudeid, vaid on oma olemuselt esmane suitsu- või proovitestimine, mille läbimisele tüüpilises arenduses võiks alles järgneda põhjalikum ja süstemaatilisem funktsionaalsuse testimine.

## **Vaatleja õiguste riive**

Puudulikult ettevalmistatud süsteem riivab ilmselt valija õigust RKVS §48<sup>2</sup> “ajakohasele elektroonilise hääletamise süsteemile”, mis on juba iseenesest lubamatu ja toimunud e-hääletuse süsteemi seadusele mitte vastavaks kuulutamiseks, kuid antud juhul on kaebuse ajendiks EHS baassüsteemide puuduliku ettevalmistuse hävitav mõju valimiste vaadeldavusele ja tagajärg, et ei vaatlejatel ega valimiste korraldajal pole ratsionaalset alust omaenda reeglitest lähtuvalt kinnitamaks, et e-hääletuse sammud läbiti korrektselt ja valimistulemus on õige.

Kuna e-hääletuse vaatlemise põhimõtted on määratlemata, siis tuleb neid tõlgendada võrdluses vaatlemisega sedelhääletusega jaoskondades, kus vaatlejate õigusena toob hääletamise käsiraamat välja õiguse “kirjutada üles hääletamiskastide ning nende avade sulgemisel kasutatud turvapolommide ja -kleebiste numbrid” (käsiraamat lk 13, 20). Selle mõte on veenduda hääletuskasti korrektses ettevalmistuses, milles saavad vaatlejad veenduda visuaalselt protseduure jälgides ja mille osaks on RKVS §36 vastav valimiskastide avalik kontrollimine, mille käigus vaatlejad saavad veenduda enne turvaplommide paigaldamist nende kohases ettevalmistuses valimiste jaoks.

Kuigi pealiskaudselt, siis sarnasest põhimõttest lähtuvalt määratles e-hääletamise käsiraamatu 2023. aasta valimistel kasutatud versioon vaatlejate õigust veenduda pahavara puudumises süsteemis:

“Süsteemi võtmepaari genereerimine on auditeeritav protseduur. Süsteemi võtmepaar genereeritakse eraldi võrgust lahti ühendatud



arvutis, millel on eemaldatud sisemised salvestusvahendid (v.a. andmete välisele andmekandjale kirjutamist võimaldav seade) ning mis alglaaditakse väliselt kõvakettalt. Sellisel moel on võimalik **audiitoritel ja vaatlejal** veenduda, et süsteemis ei sisaldu pahavara, mis häälte avamise võtit salvestab või kasutab.”

Kebaja tõi möödunud valimistel valimiskaebuses välja puuduse baassüsteemi ettevalmistamisel, mille juures polnud valimiste korraldaja tõendanud selle opsüsteemi ja rakendustarkvara pärinemist usaldusväärsest ja kontrollitud allikast ja mille tõttu polnud võimalik pahavara puudumises süsteemis veenduda ei vaatlejal, audiitoril ega valimiste korraldajal. See jõudis Riigikohtusse asja 5-23-40 kujul, mille punktis 15 VVK väitis: “Operatsioonisüsteemi ja tarkvara räsede protokollimine ei ole dokumentatsiooni kohaselt nõutav.”

Ilmselt oli see ka toona ISKE etalonturbe raamistikus nõutav, kuid praeguse turvapoliitika järgi on see eksplitsiitselt nõutav punktide 7.6 ja 7.8 lähtuvalt, kui pole valitud baassüsteemi päritolu tõendamiseks mõnda alternatiivset meetodit, mille kasutamisele VVK ega RVT pole siiski osutanud. Seejuures on võrreldes 2023. aasta valimiste samaväärselt halvale olukorrale<sup>8</sup> lisaks eemaldatud e-hääletuse käsiraamatust lihtsalt märkus sellest, et audiitoritel ja vaatlejal on võimalik veenduda pahavara puudumises süsteemis, kuid seejuures pole ette võetud samme baassüsteemi usaldusväärsest ja kontrollitud allikast pärinemise tagamiseks.

Analoogias hääletuskastide ettevalmistamisega pabersedelitega valimistel on e-hääletuse korralduse puhul kasutusel hääletuskastid, mille korrektses ettevalmistuses pole võimalik veenduda ja mille plommimist ehk usaldusväärsetest ja kontrollitud allikatest pärinemist küll turvanõuetes eeldatakse ja nõutakse, sj ka vastavate tõendite ehk ilmselt räsede säilitamist ja dokumenteerimist, aga praktikas seda ei tehta.

Kui vaatlejatele ei lubata jaoskonnas toimuvate valimiste puhul avalikult veenduda hääletuskastide nõuetekohases seisundis ja nende plommimises, siis sellega takistatakse vaatlemist kõige olulisema baassüsteemi ettevalmistamisel ja selle tagajärjel pole vaatlejal võimalik kinnitada valimiste läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise korrektsust, st täita oma põhiseaduse kohast ülesannet valimiste legitiimsuse ja kontrolli tagamisel. Seetõttu tuleb taasloodavate tõendite puudumist baassüsteemide ettevalmistamisel pidada vaatlejate takistamiseks kõige fundamentaalsemal tasemel, sest sel viisil tekitatakse valimistele vaatlejate üksnes nominaalse kohaloluga võltslegitimatsiooni.

Kui valimiste korraldaja pole viinud läbi eelduslikult järelevalvet nõudvaid protseduure valimiskastide või e-hääletuse süsteemi ette valmistamisel avalikult nii, et nende korrektset läbimist võiks kinnitada vaatlejad või audiitorid, ei saa pidada valimisi demokraatlike valimiste nõuetele vastavaks.

Arvestades, et audiitor ei pidanud süsteemide tõendamata päritolu probleemiks

<sup>8</sup> <https://gafgaf.infoaed.ee/posts/esoteeriline-turvamudel/>

ei 2023. aasta Riigikogu valimistel ega toonud samu puudus välja ka 2024. aasta Euroopa Parlamendi valimistel<sup>9</sup>, siis tuleb pidada audiitori rolli e-hääletuse korralduse sammude korrektsuse kontrollimisel ebapiisavaks ja ootus, et audiitor võiks vaatelejad asendada, ei ole õigustatud – lisaks sellele, et see pole ilmselt ka põhiseaduslik.

## **Kokkuvõte**

E-hääletuse vaatlemine on selle praeguse korralduse juures valimiste vaatlemine sama palju kui oleks seda jaoskondades toimuvate protseduuride vaatlemine mitte hääletuskastide, turvaplommide, kabiinide, kandidaatide nimekirjade, sedelite, jmt relevantsete objektide tasemel, vaid **seistes valimisjaoskonna ees ja jälgides distantsilt selle aknaid**.

Vaatleja kohalolu sellise e-hääletuse korralduse puhul ei taga PS kommentaaride või valimiste käsiraamatute nõutud ja eeldatud “hääletamise kontrollitavust ja usaldusväarsust” ega ole “valimiste üldpõhimõtete tagamise vahend”, kui vaatlemisel puudub sisuline tähendus kasutatavate süsteemide ettevalmistamise hindamisel ja vaatlemise roll e-hääletuse puhul on õiguslikult määratlemata, kuigi see vajaks erinevalt jaoskonnas toimuvast sedelhääletusest oma nüansside tõttu just nimelt detailset määratlemist.

Lugupidamisega

(allkirjastatud digitaalselt)

Märt Pöder

---

<sup>9</sup> <https://www.valimised.ee/sites/default/files/2024-05/Vahearuanne%20EP2024%20e-valimiste%20audit.pdf>